

А. Є. Довгань,

к. е. н., професор, професор кафедри менеджменту,

Національний Технічний Університет України "Київський Політехнічний Інститут"

Ю. П. Воржакова,

аспірант, Національний Технічний Університет України "Київський Політехнічний Інститут"

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПОЛІГРАФІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

L. E. Dovgan,

Professor of Organizations Management Department, PhD in Economics sciences, National Technical University of Ukraine "KPI"

J. P. Vorzhakova,

Post-graduate student of Organizations Management Department, National Technical University of Ukraine "KPI"

STATUS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE PRINTING INDUSTRY IN UKRAINE

У статті досліджено динаміку розвитку поліграфічної промисловості в Україні. Проаналізовані результати діяльності підприємств поліграфічної промисловості. Розглянуто регіональні аспекти розвитку підприємств поліграфічної діяльності. Визначені основні фактори, що впливають на стан та перспективи розвитку поліграфічної промисловості.

In the article the dynamics of development of printing industry is investigational in Ukraine. Analyzed-average performance enterprise printing industry. Considered regional distribution companies printing business. Certain basic factors that influence on the state of industry and outlined basic prospects of development the printing of industry.

Ключові слова: поліграфічна промисловість, чинники впливу, фінансові результати, перспективні напрями розвитку.

Key words: printing industry, factors influence financial results, promising lines of development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Динамічні зміни в ринковому середовищі України визначають низку проблем щодо розвитку поліграфічних підприємств та поліграфічної промисловості. Незважаючи на те, що впродовж останніх десяти років попит на поліграфічну продукцію постійно зростає, таке зростання зумовлено розвитком рекламної індустрії, оскільки реклама знайшла своє застосування в усіх сферах нашого життя. Стрімке зростання рекламної активності в діяльності підприємств України призвело до підвищеного попиту на поліграфічну продукцію і зростання замовлень на цю продукцію. Така тенденція призвела до того, що поліграфічна промисловість закріпила за собою місце однієї з найважливіших підсистем видавничо-поліграфічної галузі та займає важливе місце в економіці України.

З розвитком сучасних цифрових технологій відбувається перехід від друкованої продукції до продукції на цифрових носіях. Для визначення подальших перспектив розвитку поліграфічної промисловості існує нагальна необхідність у дослідженні чинників, що впливають на розвиток промисловості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз проведених досліджень та наукових праць з проблематики та тенденцій розвитку видавничо-поліграфічної галузі України дозволяє відзначити монографію А. Швайки "Економіка видавничо-поліграфічної

галузі" [8]. У даній роботі системно і комплексно викладено багаторічні результати досліджень ключових проблем видавничо-поліграфічної галузі та можливі варіанти розвитку й регулювання її в Україні. Висвітлені різні аспекти діяльності даної галузі,

Досить цікавим є науковий доробок, який викладений в монографії Б. Дурняка, А. Штангрета, О. Мельникова "Видавничо-поліграфічна галузь України: стан, проблеми, тенденції. Статистично-графічний огляд" [3]. Однак в даних роботах стан видавничо-поліграфічної галузі розглядається до кризи, і не відображені останні роки.

МЕТА СТАТТІ

Основною метою цієї статті є визначення перспектив розвитку поліграфічної промисловості України та стану галузі в посткризовий період за результатами проведеного дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сьогодні налічується велика кількість приватних, колективних поліграфічних підприємств, які здебільшого оснащені сучасною технікою для друку, що успішно конкурують на ринку пакувальної, рекламної, бланкової та іншої комерційної продукції. Слід відзначити тенденцію підвищення рівня якості поліграфічного виконання друкованої продукції [1, с. 13].

Таблиця 1. Випуск видавничої продукції (неперіодичні видання) 2005–2012 рр.

Роки	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість видань, друк. од.	15 720	15867	17 987	24 040	22 491	22 557	22 826	22 112
Річний тираж, тис. пр.	54 060	54 210	56 112	58 158	48 514	45 058	46 566	50 960

Джерело: [9].

Згідно зі стандартом ДСТУ 3017-95 "Видання. Основні види. Терміни та визначення", поліграфічну продукцію умовно поділяють на 10 груп видів видань, а саме: за цільовим призначенням (офіційні, наукові, навчальні та інші видання); за аналітико-синтетичним переробленням інформації (інформаційні, реферативні, оглядові видання); за інформаційними ознаками (текстові, нотні, картографічні, образотворчі видання); за матеріальною структурою (книжкові, журнальні, аркушеві та інші видання); за обсягом (видання до 4 сторінок, від 4 до 48 сторінок, понад 48 сторінок — відповідно аркушеві видання, брошури, книжкові видання); за складом основного тексту (моновидання, збірники); за періодичністю (періодичні, неперіодичні, серійні, продовжувані видання); за структурою (серії, зібрання творів, вибрані твори, одно- та багатотомні видання тощо); за інформаційними ознаками неперіодичних видань (монографії, автореферати, тези доповідей, інструкції, проспекти, стандарти, посібники, підручники тощо); за видами періодичних і продовжуваних видань (газети, журнали, бюлетені, календарі тощо). Усього згідно з ДСТУ 3017-95 нараховується понад сотню видів поліграфічних видань.

Офсетний друк залишається сьогодні основним способом відтворення поліграфічної продукції в різних її видах: газети, журнали, книги, художні альбоми, етикетки, упакування, різноманітна акцидентна продукція. Аналіз діяльності поліграфічних підприємств, що спеціалізуються на офсетному друці показує, що, серед тенденцій, які мають місце за останні роки, необхідно відзначити загострення технологічної конкуренції між традиційним офсетним друком та цифровим друком (іноді зустрічається назва цифровий офсетний друк).

До тенденцій технологічного розвитку поліграфічних підприємств слід віднести збільшення швидкості друку, скорочення часу переналадки і переходу з тиражу на тираж, максимальна автоматизація друкарського процесу, електронний контроль якості кінцевої продукції, що передбачає зведення до мінімуму використання трудових ресурсів.

Важливим для оцінки стану поліграфічної галузі є обсяг виробництва основних видів продукції в натуральних одиницях: кількість назв (одиниць друку), видання книг і брошур та річний тираж. За даними Державної наукової установи "Книжкова палата України імені Івана Федорова" [9], проаналізовано дані періодичних та неперіодичних видань за назвами та накладом 2005–2012 рр.

Аналізуючи дані щодо неперіодичних видань, відмічається протягом досліджуваного періоду зниження кількості примірників за накладом та повільне зростання за кількістю видань в друкованих одиницях (табл. 1).

Станом на кінець 2012 року було випущено 22 112 назв книжкових видань загальним тиражем 50 960 тисяч примірників, що на 3,13% нижче ніж у 2011 році, тиражі випуску книг також скоротилися на 9,44% (рис. 1).

На кінець 2011 року було виготовлено 22 826 назв книжок та брошур, загальним тиражем 46 566 тисяч примірників і, у порівнянні з аналогічними даними за 2010 рік,

було зростання на 269 друковану одиницю, або на 1,18%. Тиражі у 2011 році також зросли на 3,24%, що становило 1 507 тис. примірників.

У 2010 році за кількістю назв було випущено книжок та брошур на 0,29% більше порівняно з 2009 роком, а за тиражами менше на

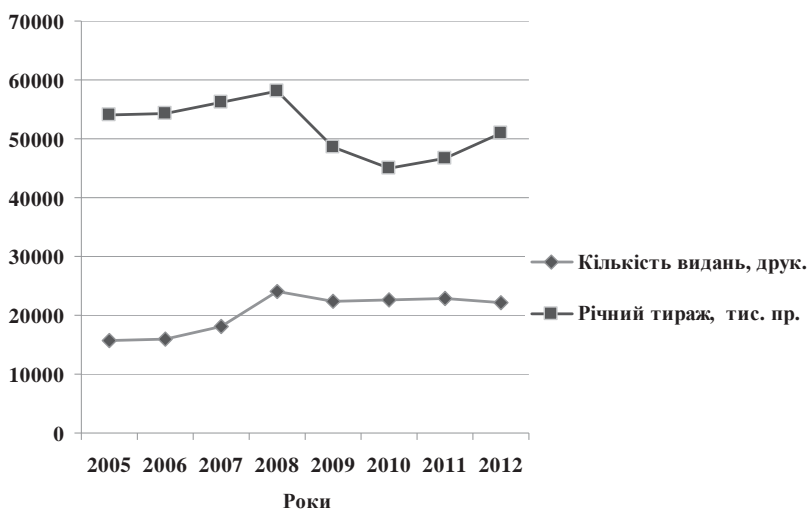
7,67%. При цьому слід зазначити, що у 2009 році відмічено зниження як за назвами, так і за накладом. Так, станом на кінець 2009 року було випущено 22 491 назв книжкових видань загальним тиражем 48 514 тисяч примірників, що менше на 1 549 назв книжок та брошур порівняно з аналогічним періодом 2008 року, або на 6,89%. Відносно тиражів, то у 2009 році вони знижались значно швидшими темпами, ніж за кількістю назв, і скоротилися на 19,88%. При порівнянні 2008 з 2007 роком результати першого на 25,18% вищі по кількості неперіодичних видань, і на 3,52% вищі по загальному накладу. У таблиці 2 представлені дані щодо кількості назв та річного тиражу періодичних видань, з розмежуванням на журнали та газети.

Аналізуючи динаміку випуску періодичних видань за назвами у 2005–2012 роках, відзначимо, що зростання журнальної продукції відбулось за кількістю назв, а газетної продукції — зниження.

Так, у 2010 році було видано 2 822 назв журналів, що на 22,68% більше порівняно з 2005 роком, тоді біло видано 2 182 назв журналів. З 2005 року відбувалось повільне зростання за кількістю назв випущених журналів і відповідно зростання відбувалось у 2006 році на 5,17%, у 2007 році — на 4,92% порівняно з 2006 роком, у 2008 році — на 2 назви журналів порівняно з 2007 роком, у 2009 році — на 3,7%.

Аналіз газетної друкованої продукції показує повільне зниження за кількістю назв. У 2010 році зниження за кількістю назв склало на 26,72% порівняно з 2005 роком. Станом на 2009 рік зниження порівняно з 2008 роком склало 5,92%, у 2008 році зниження склало 9% порівняно з 2007 роком, і відповідно у 2007 — на 1,14%, а у 2006 році порівняно з 2005 роком — 1,92% (рис. 2).

Дослідження динаміки тиражів випуску друкованої продукції, а саме періодичних видань: журналів та газет, показали зростання за тиражами журнальних видань та зниження за тиражами газетних видань. Узагальнюючи вищезазначене, слід зазначити, що зростання журнальних видань відбулось на 60,82% за період 2005–2012 рр. Найбільше зростання мало місце у 2007 та 2010 роках.

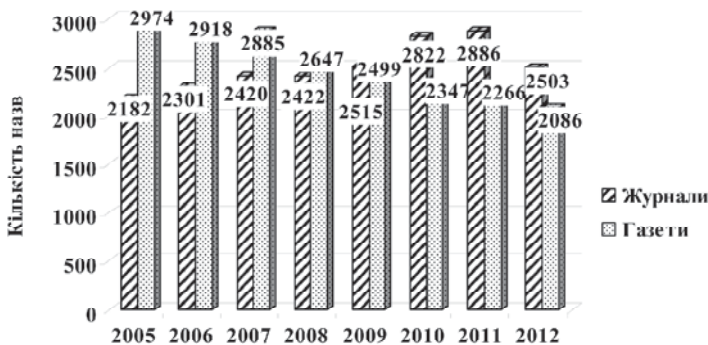
Рис. 1. Динаміка випуску друкованої продукції (неперіодичні видання) за назвами та накладом 2005–2012 рр.

Джерело: систематизовано автором на базі [9].

Таблиця 2. Випуск видавничої продукції (періодичні видання) 2005—2012 рр.

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Журнали								
Кількість назв	2 182	2301	2 420	2 422	2 515	2 822	2 886	2503
Річний тираж, тис. пр.	132 457	137500	237 377	270 356	256 327	338 034	315 738	171 971
Газети								
Кількість назв	2 974	2918	2 885	2 647	2 499	2 347	2266	2 086
Річний тираж, тис. пр.	4959791	4235146	3665450	3966114	3444552	3168880	3104698	2061458

Джерело: [9].

Рис. 2. Динаміка випуску друкованої продукції (періодичні видання) за назвами 2005—2012 рр.

Джерело: систематизовано автором на базі [9].

При цьому зниження газетних видань відбулось за 2005—2012 роки на 56,52%. Найбільше зниження відзначено у 2007 та 2009 роках і відповідно становило у 2007 році на 15,54% порівняно з 2006 роком, а у 2009 році — 15,15% порівняно з 2009 роком (рис. 3).

Дослідження стану поліграфічної галузі України ґрунтується на офіційних даних Державного комітету статистики України, Державного комітету телебачення та радіомовлення України, Державної наукової установи "Книжкової палати України ім. І. Федорова".

Станом на 01.12.2012 р. до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції внесено 5236 суб'єктів видавничої справи (4147 — юридичні особи, 1089 — фізичні особи) (рис. 4). Серед зареєстрованих суб'єктів займаються виготовленням поліграфічної продукції 672 підприємства, та 1874

суб'єктів видавничої справи поєднують 2—3 види діяльності: видавничу діяльність, виготовлення і розповсюдження видавничої продукції;

— 939 (823 — юридичні особи, 116 — фізичні особи) суб'єктів видавничої справи займаються видавничою діяльністю і виготовленням видавничої продукції;

— 33 (27 — юридичні особи, 6 — фізичні особи) — виготовленням і розповсюдженням видавничої продукції;

— 902 (756 — юридичні особи, 146 — фізичні особи) — видавничою діяльністю, виготовленням і розповсюдженням видавничої продукції [6].

У процесі дослідження була виявлена тенденція до поступового збільшення суб'єктів на ринку поліграфічної продукції. Швидкими темпами у 2007—2009 роках зростала кількість поліграфічних підприємств. За останні три роки спостерігається зниження темпів розвитку поліграфічних підприємств. Така тенденція пояснюється тим, що у посткризові роки важче закріпити свої позиції компаніям, які тільки створюються. Переважна кількість замовників поліграфічної продукції в нелегкий період намагається утримати відносини із постачальником поліграфічної продукції, оскільки сподівається на отримання додаткових пільг за рахунок тривалої співпраці. Саме тому компанії, які з'являються у перші роки після кризи, не мають стрімкого зростання і поширення.

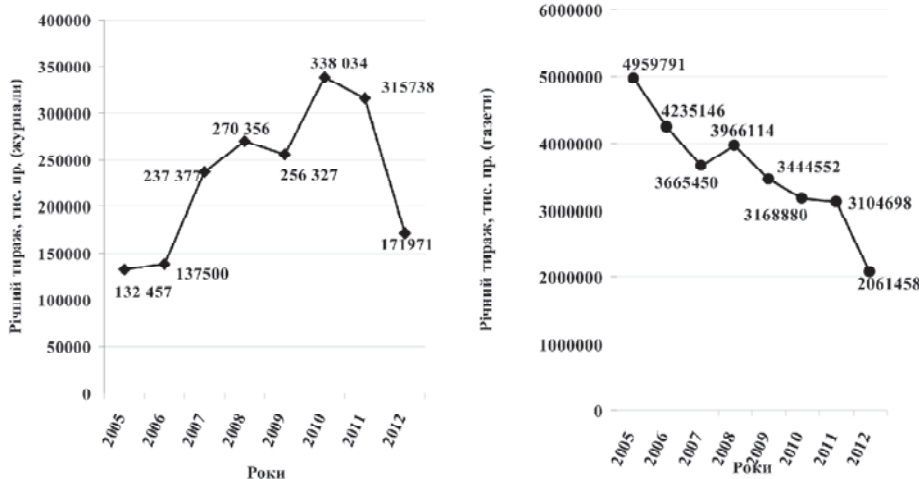
Регіональний розподіл підприємств поліграфічної діяльності показує, що на сьогодні сформовано 2 потужні центри (рис. 5), які знаходяться у м. Києві та Харківській області [5]. Розподіл суб'єктів поліграфічної промисловості по областям (регіонам) виглядає наступним чином: Харківська область — 662, Донецька — 315, Дніпропетровська — 304, Львівська — 243, Одеська — 171, Київська — 141, Автономна Республіка Крим — 130, Луганська — 98, Вінницька — 93, Полтавська — 88, Запорізька — 77, Сумська — 73, Херсонська — 71, Черкаська — 71, Волинська — 70, Рівненська — 63, Тернопільська — 62, Івано-Франківська — 60, Хмельницька — 58, Закарпатська — 55, Чернівецька — 51, Миколаївська — 46, Чернігівська — 47, Житомирська — 39, Кіровоградська область — 28, м. Київ — 2070, м. Севастополь — 39.

Наведені дані засвідчують існування непропорційності розташування підприємств у регіонах, яка призводить до деформації структури промисловості, зменшення задоволення потреб споживачів у друкованій продукції.

Дослідження структури виготовлення видавничо-поліграфічної продукції за статтями КВЕД та обсягом виготовленої поліграфічної продукції дозволяє охарактеризувати питомому вагу виготовлення саме поліграфічної продукції (рис. 6).

Дослідження динаміки обсягу виготовленої поліграфічної продукції дозволяє охарактеризувати основні параметри та тенденції розвитку поліграфічної промисловості

За останні роки обсяг ринку поліграфічної продукції в Україні постійно зростає. Так, якщо наприкінці докризового 2007 року підприємствами поліграфічної промисловості було вироблено продукції на суму 7,415 млн грн.,

Рис. 3. Динаміка випуску друкованої продукції (періодичні видання: журнали та газети) за накладами 2005—2012 рр.

Джерело: систематизовано автором на базі [9].

то протягом останніх років ця сума зросла до 10,63 млн грн., зростання майже на 40%. Найбільше було виготовлено продукції по статті 22.22 "Інша поліграфічна діяльність" (91%), яка включає в себе переважно виготовлення імідажевої продукції комерційного значення, і її показник зріс на 38%, досягнувши значення 9,669 млн грн. Другою статтею за показниками обсягу виробленої продукції є 22.21 "Друкування газет" (4%), яка має значно менші показники, і протягом останніх років знижується з 0,448 млн грн. до 0,338 млн грн., що складає близько 25 %. Також зниження обсягів виробленої продукції відбулось по статті 22.24 "Виготовлення друкованих форм" (1%). Відносно інших статей обсяги виробленої продукції протягом останніх років зростали.

Дані Українського комітету статистики дають можливість зробити певні висновки щодо стану поліграфічної промисловості, досліджуючи середньоринкові показники діяльності підприємств поліграфічної промисловості за КВЕД 22.2 "Поліграфічна діяльність" (за новим стандартом 18.1) (табл. 3).

Протягом останніх років обсяг ринку поліграфічної продукції в Україні постійно зростає. Аналізуючи ланцюговий темп приросту, слід відмітити, що найбільше зростання майже у 3 рази, у порівнянні з попереднім роком, відмічено у 2010 році. Показник прибутку відображає нестабільність, оскільки у 2008 році було значне падіння рівня прибутку майже на 23% у порівнянні з 2007 роком, і повільне зростання протягом наступних років. У 2012 році зростання відбувалось, але значно повільнішими темпами.

Аналізуючи показники збитку, необхідно виділити, що найбільший показник збитку був у 2008 році, і зріс у 7 разів порівняно з 2007 роком. Протягом 2009—2010 рр. даний показник мав тенденцію до зниження, але вже у 2011 році показник зріс майже вдвічі у порівнянні з попереднім 2010 роком. Кількість збиткових підприємств у 2012 році значно зменшилась, це пояснюється зростанням попиту на поліграфічну продукцію завдяки проведенню футбольного чемпіонату та проведення виборів у нашій країні (рис. 7).

Про нестабільне становище в промисловості свідчить і значна частка збиткових підприємств — у межах 33—57% за останні 6 років (табл. 4).

Аналізуючи наведені дані, слід відзначити, що за останні роки частка прибуткових підприємств скоротилась на 23%, відповідно зросла частка збиткових підприємств. Зростання частки збиткових підприємств протягом цього часу було стрибкоподібним, оскільки у 2007 та 2010 роках цей показник не перевищував 36%, а у 2008 та 2009 роках — частка збиткових підприємств сягала понад 38%, а вже у 2011 році — склала 57%.

У 2012 році підприємства поліграфічної промисловості України нараховували 2499 підприємств. З них переважна більшість — малі підприємства (91,3%). Поліграфічна діяльність характеризується привабливістю з точки зору ведення бізнесу, що підтверджується обсягом залучених інвестицій і організацією численних приватних підприємств. Частка суб'єктів приватної форми власності у поліграфічній діяльності більше 88,9% [6].

Істотним недоліком сучасного господарсько-правового регулювання поліграфічної промисловості є відсутність правового механізму обов'язкового моніторингу стану підприємств і вивчення потреб сучасної поліграфічної промисловості. Такий моніторинг, на нашу думку, має стати передумовою стимулювання промисловості та дозво-

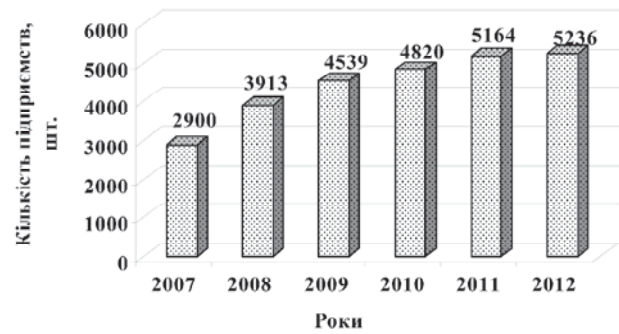

Рис. 4. Кількість видавничо-поліграфічних підприємств в Україні за 2007—2012 рр. (стан на кінець звітного року)

Джерело: систематизовано на базі [7].

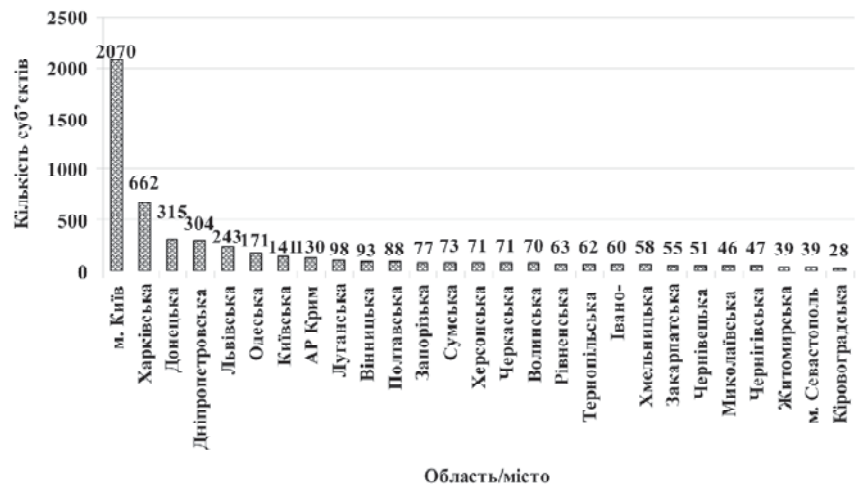

Рис. 5. Кількість видавничо-поліграфічних підприємств в Україні (регіональний розподіл)

Джерело: систематизовано на базі [7].

лить, урахувавши економічні особливості розвитку поліграфічної промисловості, розробити основи економічної, зокрема галузевої, політики поліграфії.

Таким чином, щоб підприємства поліграфічної промисловості мали можливість гнучко адаптуватися до умов ринку, які постійно змінюються, вони повинні не тільки збільшувати обсяги виробництва, але й правильно оцінювати ситуацію, яка склалася на ринку, та можливості своїх конкурентів, за рахунок отриманих даних про зовнішнє середовище, про власні виробничі можливості. Що стосується перспектив подальшого розвитку поліграфічної промисловості, то мають місце наступні прогнози.

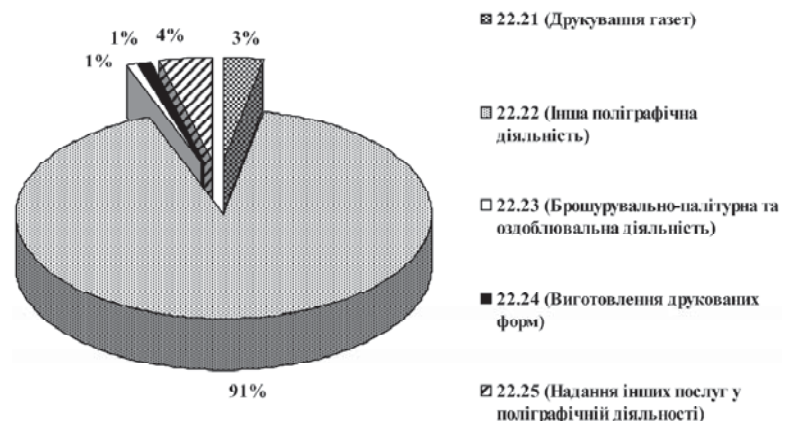

Рис. 6. Структура вироблення видавничо-поліграфічної продукції за статтями КВЕД та обсягами виробленої поліграфічної продукції

Джерело: систематизовано на базі [6].

На жаль, через зростання останнім часом попиту на цифрові технології і відповідно перехід від друкованої продукції до цифрових носіїв, попит на друковану продукцію буде дещо знижений. Тому для поліграфічної промисловості важливо утримати свої позиції та досягти того, щоб динаміка обсягів виробленої продукції зросла не менше ніж на 7%. Важливим є зменшення кількості збиткових підприємств, відсоток яких має складати не більше 40%.

ВИСНОВКИ

Результати проведених досліджень дають підстави стверджувати, що розвиток поліграфічної промисловості має чітку тенденцію до зростання упродовж останніх шести років, враховуючи ті кризові явища в економіці України, які пов'язані з початком глобальної економічної кризи. Найвищий темп приросту обсягу виробленої продукції та прибутку відзначений у 2010 році. Одним з негативних аспектів розвитку підприємств поліграфічної промисловості є зростання частки збиткових підприємств в останні 2 роки з 38% до 57%. Негативною тенденцією є також існування непропорційності розташування підприємств у регіонах, яка призводить до деформації структури промисловості, зменшення задоволення потреб споживачів у друкованій продукції.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в окресленні основних тенденцій розвитку поліграфічної промисловості; визначенні основних проблем, з якими зустрічаються підприємства поліграфічної промисловості під час здійснення діяльності, а також у формулюванні перспектив розвитку промисловості.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є проведення аналізу діяльності підприємств поліграфічної промисловості з боку введення інновацій.

Література:

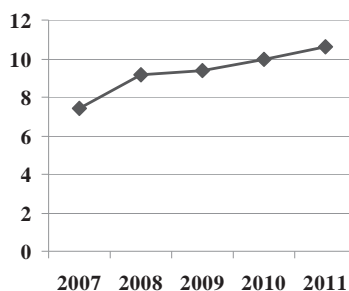
1. Броніцька Т. Видавнича діяльність України // Вісник книжкової палати України. — № 6. — 2006. — С. 11—14.
2. Дорош А.К. Комп'ютеризовані репродсистеми, автоматизовані системи переробки текстової та графічної інформації (розробка, проектування, виготовлення, ремонт): Підручник / А.К. Дорош, Л.Д. Шабас. — Кн.1. — К.: ІВЦ Видавництво "Політехніка", 2002. — 320 с.
3. Дурняк Б., Штангрет А., Мельников О. Видавничо-поліграфічна галузь України: стан, проблеми, тенденції. Статистично-графічний огляд: [моногр.]. — Львів: УАД, 2006. — 274 с.
4. Лазановський П.П. Основні фонди поліграфічних підприємств: проблеми використання та оновлення // Палітра друку. — 2005. — № 3. — С. 9—11.
5. Статистичні дані. Видавнича справа // Державний комітет телебачення та радіомовлення України [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=88526&cat_id=34099
6. Статистичні дані. Промисловість // Державна служба статистики України [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця 3. Показники діяльності підприємств поліграфічної промисловості за КВЕД 22.2

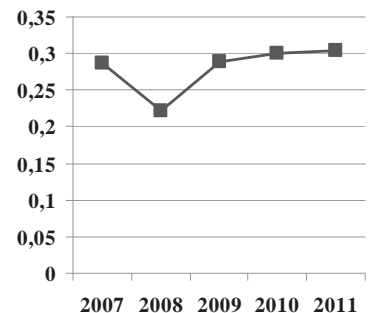
Показник	2007	2008	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6
Обсяг виробленої продукції, млн грн.	7,415	9,18	9,375	9,936	10,625
Абсолютний приріст (базисний), млн грн.	-	1,765	1,96	2,521	3,21
Абсолютний приріст (ланцюговий), млн грн.	-	1,765	0,195	0,561	0,689
Темп приросту (базисний), млн грн.	-	23,80	26,43	34,00	43,29
Темп приросту (ланцюговий), млн грн.	-	23,80	2,12	5,98	6,93
Прибуток (млн грн.)	0,286	0,222	0,289	0,301	0,305
Абсолютний приріст (базисний), млн грн.	-	-0,064	0,003	0,015	0,019
Абсолютний приріст (ланцюговий), млн грн.	-	-0,064	0,067	0,012	0,004
Темп приросту (базисний), млн грн.	-	-22,38	1,05	5,24	6,64
Темп приросту (ланцюговий), млн грн.	-	-22,38	30,18	4,15	1,33
Збиток (млн грн.)	0,11	0,881	0,429	0,272	0,403
Абсолютний приріст (базисний), млн грн.	-	0,771	0,319	0,162	0,293
Абсолютний приріст (ланцюговий), млн грн.	-	0,771	-0,452	-0,157	0,131
Темп приросту (базисний), млн грн.	-	700,91	290,00	147,27	266,36
Темп приросту (ланцюговий), млн грн.	-	700,91	-51,31	-36,60	48,16

Джерело: [5].

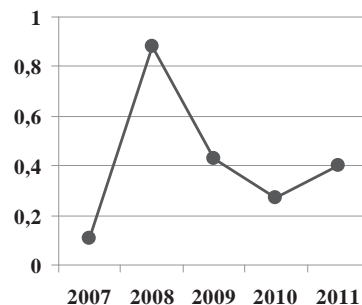
**Обсяг виробленої продукції
млн грн.**

Прибуток (млн грн.)

Збиток (млн грн.)

Рис. 7. Динаміка обсягу виробленої продукції, прибутку та збитку

Джерело: систематизовано на базі [5].

Таблиця 4. Кількість збиткових підприємств поліграфічної галузі

Показник	2007	2008	2009	2010	2011
Фінансовий результат (прибуткових підприємств), млн грн.	0,286	0,222	0,289	0,301	0,305
Частка прибуткових підприємств, %	66,5	60,7	61,8	64,5	43,1
Фінансовий результат (збиткових підприємств), млн грн.	0,110	0,881	0,429	0,272	0,403
Частка збиткових підприємств, %	33,5	39,3	38,2	35,5	56,9

Джерело: [7].

7. Статистичний збірник "Промисловість України" за 2007—2010 рр. / Держком. статистики України. — К., 2011. — 307 с.

8. Швайка Л.А. Економіка видавничо-поліграфічної галузі / Л.А. Швайка, А.М. Штангрет. — Львів: Укр. акад. друкарства, 2008. — 480 с.

9. <http://www.ukrbook.net/>

Стаття надійшла до редакції 26.02.2013 р.